

KINGA MAJCHRZAK

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

PRZYWRACANIE PAMIĘCI MIASTU JAKO MIĘDZYPOKOLENIOWE UCZENIE SIĘ (Z) MIEJSCA

Analiza literatury przedmiotu pozwala przyjąć, że miasto to nie tylko funkcjonująca w określonych granicach administracyjnych przestrzeń urbanistyczno-architektoniczna, sieć ulic, placów czy gmachów, ale zmieniający się organizm, nieustannie tworzony i przekształcany przez określone praktyki społeczno-kulturowe¹, „swego rodzaju heterogeniczny tekst (...)”², w którym przeszłość nieustannie splata się z terażniejszością, a wielkie narracje funkcjonują obok przesycanych indywidualnym znaczeniem mikrohistorii³. Jolanta Sokołowska zaś zauważa, że można „definiować miasto przez wzajemne relacje, zachodzące zarówno pomiędzy elementami tworzącymi jego fizyczną strukturę (budynkami, ulicami, przestrzeniami otwartymi), jak i przez relacje między miastem (jako środowiskiem zbudowanym) a otoczeniem naturalnym, a także między człowiekiem (obserwatorem, mieszkańcem) a miastem jako przestrzenią znaczącą, doświadczaną jako »świat życia codziennego«”⁴. Przy czym z pedagogicznego punktu widzenia szczególnie istotne wydaje się, że cechująca się kontekstualnością, wieloaspektowa natura miasta sprzyja konstruowaniu bazujących na krytycznej (auto)refleksji, wielokierunkowych procesów uczenia się adresowanych do różnorodnych grup odbiorców.

W niniejszym artykule zaprezentowano rozważania nad zrealizowanym w Toruniu, międzypokoleniowym projekcie edukacyjno-badawczym pt.: „Przywracanie Pamięci Miastu”. Zarysowano teoretyczne, metodologiczne i dydaktyczne ramy tego projektu. Opisano jego uczestników, cele, przebieg, a także efekty. Przedstawiając rezultaty tego

---

¹ H. Červinková, *Nauczanie do zmiany społecznej. Uczestniczące badania w działaniu ludzi młodych i zaangażowane badania etnograficzne: studium przypadku*, „Forum Oświatowe” 2012, nr 1(46), s. 272.

² M. Bağlajewski, *Miasto – palimpsest*, w: M. Kitowska-Łysiak, E. Wolicka (red.), *Miejsce rzeczywistości. Miejsce wyobrażone. Studia nad kategorią miejsca w przestrzeni kultury*, Lublin 1999, s. 73.

³ Zob. M. Mendel (red.), *Miasto jak wspólny pokój. Gdańskie modi co-vivendi*, Gdańsk 2015.

⁴ J. Sokołowska, *Miasto jako przestrzeń potencjalna kultury. Czas wolny w narracjach młodych gdańszczan*, w: M. Mendel (red.), *Miasto jak wspólny pokój. Gdańskie modi co-vivendi*, Gdańsk 2015, s. 173.

przedsięwzięcia, skoncentrowano się na wielopłaszczyznowości związanego z nim procesu międzypokoleniowego uczenia się.

PROJEKT „PRZYWRACANIE PAMIĘCI MIASTU”

W dzisiejszym rozumieniu miejsc pamięci uwzględnia się niemal wszystkie przejawy obecności przeszłości we współczesności⁵. Mianem tym obejmuje się już nie tylko miejsca mające materialną/przestrzenną postać – miejsca architektoniczne czy geograficzne, ale także metaforyczne, za które uznać można realne i mityczne postaci, wydarzenia, pieśni, hasła, symbole, teksty literackie, święta, rytuały, zdjęcia czy też tradycje. Równocześnie przyjmuje się, że każde miejsce pamięci – bez względu na formę – powinno być interpretowane w potocznej świadomości jako własność określonych wspólnot oraz postrzegane jako skarbnica/zabezpieczenie nie tylko jednej wartości, lecz wartości różnorodnych, uniwersalnych z punktu widzenia danej zbiorowości⁶. Co ważne, tak pojmowane miejsca pamięci mogą być znaczące nie tylko z punktu widzenia narodu, ale również mniejszych grup społecznych, np. rodziny, przyjaciół. Bazują one bowiem na heterogenicznej i kontekstualnej pamięci, do interpretowania której mają prawo nie tylko zawodowi historycy, ale wszyscy, np. świadkowie zdarzeń czy media. Za Marią Mendel miejsca te rozpatrywać można w kategoriach „miejsc wychowujących”⁷, które w procesie edukacyjnym nie są tylko niemymi świadkami działań dydaktycznych, ale dzięki efektywnie wykorzystanemu znaczeniu i dialektycznemu związkowi z człowiekiem, mogą być: aktywnym uczestnikiem, a nawet sprawcą wychowania i uczenia (się), inspiracją do autorefleksji, impulsem do dalszych poszukiwań i samowychowania⁸.

Przykładem procesu edukacyjno-badawczego wykorzystującego edukacyjny potencjał miejsc żywej pamięci⁹, a równocześnie odwołującego się do nowoczesnej wizji

⁵ J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Warszawa 2008; K. Kończal, *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, „Borussia. Kultura. Historia. Literatura” 2007, nr 41; P. Nora (red.), *Realms of Memory: the Construction of the French past*, Tom 1: Conflicts and Divisions, Tom 2: Traditions, Tom 3: Symbols, New York 1996–1998; P. Nora, *Czas pamięci*, „Res Publica Nowa” 2001, nr 7; P. Nora, *W poszukiwaniu europejskich miejsc pamięci*, „Borussia. Kultura. Historia. Literatura” 2007, nr 41; P. Nora, *Między pamięcią i historią: Les lieux de Mémoire*, „Tytuł Roboczy. Archiwum” 2009, nr 2; S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek (red.), *Miejsca pamięci w edukacji historycznej*, Toruń 2009; R. Traba, H. Henning Hahn, M. Górny, K. Kończal (red.), *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, Tom 2: Wspólne/Oddzielne; Tom 3: Paralele, Tom 4: Refleksje metodologiczne, Warszawa 2012–2015.

⁶ A. Szpociński, *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4, s. 15.

⁷ M. Mendel, *Pedagogika miejsca i animacja na miejsce wrażliwa*, w: M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, Wrocław 2006, s. 26.

⁸ Tamże, s. 27–28.

⁹ Zob. K. Majchrzak, *Od miejsc pamięci narodowej do miejsc żywej pamięci – implikacje dla andragogiki*, „Rocznik Andragogiczny” 2013, t. 20, s. 301–311; K. Majchrzak, *Kategoria czasu w osadzonym w badaniach w działaniu procesie edukacyjnym zorientowanym na miejsca (żywej) pamięci*, „Edukacja Dorosłych” 2014, nr 2, s. 29–38.

patriotyzmu¹⁰, może być opracowany i koordynowany przeze mnie projekt pt. „Przywracanie Pamięci Miastu”¹¹. Było to międzypokoleniowe przedsięwzięcie osadzone w metodologicznych ramach badań w działaniu, które łączące treści historyczne z pedagogiczną metodą ich nowoczesnego przekazu, miało na celu:

- popularyzację wiedzy na temat toruńskich miejsc (nie)pamięci (przypomnienie o osobach i wydarzeń, które zapisały się nie tylko na kartach historii grodu Kopernika, ale i historii powszechnej), a także zainspirowanie do dalszego gromadzenia informacji na ich temat,
- stworzenie płaszczyzny do międzypokoleniowego dialogu bazującego na wzajemności i dobrowolności oraz dalekiego od moralizatorstwa,
- promowanie nowoczesnego patriotyzmu (otwartego, obywatelskiego, krytycznego, wielowymiarowego, symbolicznego, dojrzałego) i postaw obywatelskich, bazujących na subiektywnym nadawaniu znaczeń miejscom pamięci oraz (współ)działaniu w poczuciu odpowiedzialności za dobro wspólne i akceptacji szeroko rozumianej odmienności przez upowszechnianie wiedzy historycznej i znajomości polskiego dziedzictwa kulturowego na przykładzie Torunia,
- umożliwienie osobom w różnym wieku konstruowania kompetencji pozwalających na efektywniejsze/pełniejsze funkcjonowanie we współczesnym świecie,
- generowanie doświadczeń pozwalających na wzbogacenie tożsamości o nowe elementy,
- zebranie materiału teoretycznego i empirycznego dotyczącego potencjału edukacyjnego (toruńskich) miejsc pamięci.

Aby możliwe było osiągnięcie wskazanych wyżej celów w czasie trwania projektu, podjętych zostało wiele działań, które adresowane były do przedstawicieli różnych grup wiekowych – przedszkolaków, uczniów szkół różnych typów, studentów, osób pracujących, seniorów:

1. Międzypokoleniowe warsztaty artystyczne pt. „Portrety pamięci (miasta) z historią w tle”. W czasie ich trwania dzieci poniżej 13-go roku życia, studenci UMK oraz słuchacze TUTW, wysłuchali wspomnień dotyczących Torunia i osób, które zapisały się na kartach historii tego miasta. Starali się wspólnie udzielić odpowiedzi na pytanie: Czy pamięć jest formą zamkniętą, czy otwartą? Dokonali wyboru koloru pamięci. Poznali technikę malowania tuszami i stworzyli kolaże techniką mieszaną. Najlepsze prace powstałe podczas warsztatów oraz dokumentujące ich przebieg zdjęcia oglądać można było na wędrującej wystawie, która prezentowana była m.in. w gmachu: Biblioteki Głównej UMK, Książnicy Kopernikańskiej,

---

¹⁰ Por. D. Drałus, M. Wichłacz (red.), *Nowoczesne formy patriotyzmu i nacjonalizmu w kontekście przemian współczesnych systemów społeczno-politycznych*, Wrocław 2014; J. Nikitorowicz (red.), *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?* Kraków 2014.

¹¹ Projekt „Przywracanie Pamięci Miastu” realizowany był od kwietnia do grudnia 2014 roku, pod egidą Toruńskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku i w partnerstwie z Wydziałem Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i w ramach ogólnopolskiego programu grantowego „Patriotyzm Jutra”, który ogłoszony został przez Muzeum Historii Polski i finansowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Biblioteki Pedagogicznej im. gen. bryg. prof. Elżbiety Zawackiej w Toruniu, *Collegium Humanisticum*, *Collegium Minus*, Urzędu Miasta Toruń.

2. Międzypokoleniowa gra miejska pt. „Przywracanie pamięci miejscom”, która adresowana była do osób powyżej 13-go roku życia. Jej organizatorzy – studenci UMK i słuchacze TUTW – wspólnie opracowali trasę i zasady gry, stworzyli zadania i wskazówki dla jej uczestników, wykonali materiały dydaktyczne (plakaty i ulotki zawierające informacje o poszczególnych miejscach pamięci), a w czasie gry pełnili funkcje przewodników przekazujących informacje o poszczególnych miejscach pamięci. Natomiast zadaniem uczestników było odnalezienie wybranych miejsc pamięci/stanowisk zlokalizowanych na terenie toruńskiej starówki, wpisanej w szerszą perspektywę miasta. Z każdym miejscem pamięci, które znajdowało się na trasie gry, związane było punktowane zadanie. Po jego wykonaniu – bez względu na rezultat – każda drużyna otrzymała wskazówkę, która umożliwiała lokalizację kolejnego miejsca pamięci/stanowiska na trasie gry.
3. Międzypokoleniowy konkurs literacki pt. „Przywracanie pamięci miejscom” na utwory literackie (wiersze, krótkie opowiadania, eseje itp.) inspirowane toruńskimi miejscami pamięci. Wszystkie nagrodzone i wyróżnione w konkursie teksty zostały opublikowane w książce *Alternatywny przewodnik po toruńskich miejscach pamięci*, wydanej przez Wydawnictwo Naukowe UMK¹².
4. Przygotowany został portal internetowy poświęcony toruńskim miejscom pamięci: „Toruńskie miejsca pamięci w oczach juniorów i seniorów” (<http://www.tmp.umk.pl>). Na platformie tej upowszechniono materiały dydaktyczne, które powstały w czasie realizacji projektu, w tym przykładowe scenariusze zajęć. Zamieszczono tam zdjęcia dokumentujące przebieg projektu, prace powstałe w czasie trwania międzypokoleniowych warsztatów artystycznych „Portrety pamięci (miasta) z historią w tle”, link do elektronicznej wersji „Alternatywnego przewodnika po toruńskich miejscach pamięci”. Co ważne za pośrednictwem prezentowanego serwisu internetowego zainteresowane osoby mogą dzielić się z innymi materiałami, przemyśleniami czy odczuciami dotyczącymi (toruńskich) miejsc pamięci.
5. Seminarium naukowe poświęcone projektowi „Przywracanie Pamięci Miastu”, które połączone zostało ze spotkaniem autorskim poświęconym książce *Alternatywny przewodnik po toruńskich miejscach pamięci* i prezentacją portalu internetowego „Toruńskie miejsca pamięci w oczach juniorów i seniorów”.

Przyjąć można, że zasadniczą grupę uczestników opisywanego przedsięwzięcia stanowiło piętnastu studentów UMK różnych kierunków (studiów pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia), który współtworzyli również trzeci cykl projektu „Studenci wobec miejsc (nie)pamięci UMK”¹³. Jednakże biorąc pod uwagę, że w procesie badania w dzia-

---

¹² Publikacja ta dostępna jest w wersji elektronicznej na stronie: http://www.wydawnictwoumk.pl/zasoby/attachments/Alternatywny_przewodnik.pdf (dostęp: 10.07.2016).

¹³ Zob. K. Majchrzak, *Studenci wobec miejsc (nie)pamięci w grze miejskiej*, w: S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek (red.), *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 9: *Wizualizacje historii. Zbiór studiów*, Toruń 2012.

łaniu biorą udział wszystkie osoby, z którymi nawiązano interakcje w celu realizacji zadań edukacyjnych¹⁴, wyróżnić można jeszcze dwie grupy uczestników projektu. Do pierwszej z nich zaliczyć można bezpośrednich beneficjentów/odbiorców działań przygotowanych i przeprowadzonych przez stałych uczestnicy projektu, a zatem te osoby, które aktywne były np. w grze miejskiej czy też warsztatach artystycznych. Natomiast do drugiej wszystkie te osoby, z którymi stali uczestnicy projektu nawiązali kontakt w celu zgromadzenia wiedzy na temat toruńskich miejsc pamięci oraz jej popularyzacji (m.in. słuchacze TUTW, pracownicy naukowcy i dydaktyczni UMK, przedstawiciele miejskiej administracji, mieszkańcy Torunia), jak również wszelkich obserwatorów inicjowanych przez nich akcji.

W warstwie dydaktycznej prezentowane przedsięwzięcie podzielić można na trzy zasadnicze fazy wpisujące się w spiralno-cykliczny charakter *action research*: fazę planowania i przygotowania (opracowanie planu działań i przystąpienie do ich realizacji), fazę realizacji i obserwacji (działanie i obserwacja efektów działania w kontekście, w którym one następują), fazę analizy i interpretacji (krytyczna refleksja nad obserwowanymi efektami jako bazą do dalszego planowania i działania).

Pierwszą z faz cechowała długoterminowość i systematyczność. Przymioty te zapewniły procesowi dydaktycznemu efektywność. Pozwoliły na podniesienie jakości prowadzonych działań edukacyjnych, ewaluację wypracowanych zasad i zastosowanych środków, a jednocześnie na budowanie wzajemnych relacji – w tym o charakterze międzypokoleniowym. Umożliwiły rozwój zaangażowania prowadzącego do silnego identyfikowania się poszczególnych osób biorących w nich udział ze sobą nawzajem, realizowanymi wspólnie celami i konkretnymi miejscami pamięci. W fazie tej uczestnicy projektu m.in. gromadzili informacje dotyczące wybranych miejsc pamięci oraz wspólnie organizowali różnorodne działania służące popularyzacji wiedzy na ich temat.

Czas trwania fazy drugiej i trzeciej był znacznie krótszy, ale nie mniej intensywny. Faza druga otwarta była na międzypokoleniową grupę odbiorców i bazowała na publicznej prezentacji wyników pracy stałych uczestników projektu, a w konsekwencji umożliwiała wzajemne uczenie (się) obu tych grup. Bazowała ona na pełnym uczuciu zaangażowaniu, aby wzmacniać dalej możliwości uczenia się¹⁵, stworzyć przestrzeń rozwoju społecznego i intelektualnego oraz sprzyjać podnoszeniu na wyższy poziom zdolności współdziałania i wzajemnego wspierania się jej uczestników. Dzięki performatywnemu charakterowi tej fazy stali uczestnicy projektu mieli również możliwość praktycznego sprawdzenia się w roli edukatorów i bezpośredniej oceny efektywności podjętych przez siebie działań.

W fazie trzeciej stali uczestnicy projektu przeanalizowali przebieg całego przedsięwzięcia i jego rezultaty. W czasie grupowych dyskusji, jak również w formie esejów, zaprezentowali wnioski z prowadzonych przez siebie obserwacji i samoobserwacji, których wyniki notowali w otrzymanych ode mnie kalendarzach. Krytycznie ocenili

¹⁴ M. Czerepaniak-Walczak, *Badania w działaniu*, w: S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk 2010, s. 327.

¹⁵ H. Červinková, *Nauczanie do zmiany społecznej...*, s. 276.

zaangażowanie swoje i innych. Sformułowali zalecenia mające podnieść efektywność podejmowanych w przyszłości działań.

Zaprezentowane fazy zostały zaplanowane w taki sposób, by rozwinąć w uczestnikach projektu zdolność krytycznego myślenia, pobudzić ich do współdziałania, merytorycznej dyskusji, międzypokoleniowego dialogu oraz rozwoju kompetencji społecznych, obywatelskich, interkulturowych czy etnograficznych, które umożliwiają widzenie/dostrzeganie, a nie tylko patrzenie¹⁶. W czasie trwania każdej z nich miało miejsce przenikanie się myślenia i generowania nowych pomysłów/rozwiązań, podejmowanie działania oraz jego rejestracja, analiza i ewaluacja¹⁷.

REZULTATY PROJEKTU „PRZYWRACANIE PAMIĘCI MIASTU”

Analiza materiału empirycznego zgromadzonego w czasie trwania projektu, w tym: danych obserwacyjnych, zdjęć i filmów, ankiet ewaluacyjnych, kalendarzy i esejów autorstwa jego stałych uczestników, pozwala wnioskować, że był on dla osób zaangażowanych w jego realizację nie tylko ciekawą formą spędzenia wolnego czasu, ale także cenną lekcją historii. Uzmysławia, że zorientowany na toruńskie miejsca żywej pamięci proces edukacyjny, funkcjonujący w określonym kontekście instytucjonalnym, historycznym, społeczno-kulturowym, umożliwia nie tylko poznanie uwarunkowań/czynników/mechanizmów determinujących przebieg zbiorowego i jednostkowego procesu pamiętania i zapominania, a tym samym włączenie do świadomości „nieświadomych wpływów otoczenia” i także poddanie ich „świadomej korekcie”¹⁸. Potwierdza tezę, że dzięki wykorzystaniu w tego typu procesie edukacyjnym metod aktywizujących, opartych m.in. na pracy zespołowej, możliwe jest: uczenie się siebie i od innych, gromadzenie doświadczeń pozwalających na wzbogacenie tożsamości o nowe elementy, a także konstruowanie różnorodnych kompetencji. Przynajmniej jednak przeprowadzone eksploracje umożliwiają stwierdzenie, że realizacji projektu „Przywracanie Pamięci Miastu” towarzyszyły odbywające się na kilku płaszczyznach i zróżnicowane pod kątem specyfiki przekazu czy treści procesy edukacyjne, które określić można mianem międzypokoleniowego uczenia się.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że studenci zaangażowani w organizację i uczestnictwo w przedsięwzięciach/działaniach związanych z projektem „Przywracanie Pamięci Miastu” mieli możliwość nie tylko doświadczenia intelektualnej wymiany z przedstawicielami innych pokoleń, poznania subiektywnych miejsc pamięci Torunia oraz jego historii z wielu perspektyw, a tym samym nabywania zindywidualizowanej wiedzy wykraczającej poza bazujące na wielkich narracjach treści objęte programem szkolnym, ale równocześnie konstruowania nowych strategii komunikacyjnych:

¹⁶ Tamże, s. 273.

¹⁷ M. Czerepaniak-Walczak, *Badania w działaniu...*, s. 327.

¹⁸ C.G. Jung, *O rozwoju osobowości*, Warszawa 2009, s. 171.

Planując międzypokoleniową grę miejską początkowo zarówno my studenci, jak i seniorzy byliśmy wobec siebie nieufni i zdystansowani. Z czasem jednak sytuacja zaczęła ulegać zmianie i naprawdę połączyła nas realizacja wspólnego zadania. (...) Wydaje mi się, że członkowie Uniwersytetu Trzeciego Wieku zrozumieli, że nam zależy na tym, aby wszystko dobrze wypadło, a my nauczyliśmy się z nimi rozmawiać. Zrozumieliśmy, co można powiedzieć, a co najważniejsze – jak to zrobić, aby nikogo nie urazić, a jednocześnie wyjaśnić, dlaczego optujemy za takim, a nie innym rozwiązaniem [esej, studenta pedagogiki, II rok studiów II stopnia].

Następną istotną kwestią jest, że stali uczestnicy projektu planując i podejmując wraz z toruńskimi seniorami praktyczne działania edukacyjne doświadczali bardzo zintensyfikowanego bycia z Innym. Przez to przezwyciężali wewnętrzne uproszczenia i generalizacje, co ilustruje jedna z wypowiedzi:

Udział w projekcie spowodował, że zmieniło się moje nastawienie do osób starszych. Uświadomiłam sobie, że należy weryfikować swoje początkowe założenia, gdyż nie istnieje jeden obowiązujący typ seniora :). Podobnie jak ludzie młodzi, tak i ludzie starsi są bardzo różni. Są wśród nich zarówno ludzie bardzo pozytywni, jak i ci nastawienie sceptycznie (do wszystkiego). Chcący robić coś nowego i ci, którzy zamykają się na nowości, chcą robić tylko to, co już znają i oczekują wdzięczności za sam fakt pojawienia się. Szczególnie zostaną w mojej pamięci dwie starsze Panie biorące udział w piątkowych warsztatach artystycznych. Widać było ich radość i satysfakcję z udziału w tym projekcie [esej, studentka filologii germańskiej, III rok studiów I stopnia].

Kolejne spotkania w gronie studentów i słuchaczy TUTW w związku z planowaniem międzypokoleniowej gry miejskiej służyły poprawie wzajemnych relacji, a w konsekwencji lepszemu rozumieniu drugiej strony – wręcz empatycznemu wczuciu się w jej sytuację. Można stwierdzić, że biorące w nich udział jednostki uczyły się współzycia i były bardziej otwarte na proces wzajemnego uzupełniania się, jaki towarzyszy współtworzeniu nowej sieci społecznej¹⁹. Słuszności tej tezy dowodzą także dane narracyjne:

Bez dobrej woli z obu stron niemożliwa jest owocna współpraca międzypokoleniowa. To jest lekcja, jaką wyciągnęłam z dzisiejszego spotkania ze „studentami” UTW. Na szczęście dziś tej dobrej woli nie zabrakło i mieliśmy okazję uczyć się od siebie nawzajem. My przedstawiliśmy im dopracowany plan gry, który uwzględniał ich zeszlotygodniowe „sugestie”, a przy okazji zapoznaliśmy ich z nowymi (dla nich) metodami pracy w grupie i toruńskimi miejscami pamięci, których nawet oni nie znali. Natomiast oni opowiedzieli nam bardzo interesujące historie z własnego życia, które związane były, np. z tramwajem, który kiedyś jeździł po starówce, strajkami, klimatem PRL-u, czy wybuchem stanu wojennego. Bardzo fajne było to, że wszyscy zdecydowali się wziąć udział w zaproponowanych przez nas zabawach integracyjnych, choć czuć było, że jest to dla nich coś nowego, że czują się nieco speszeni i że znacznie lepiej, a na pewno pewniej czują się w roli tzw. mistrzów [kalendarz, 19.05.2014 r., studentka pedagogiki, II rok studiów II stopnia].

¹⁹ S. Newman, A. Yeo-Hatton, *Intergenerational learning and the contributions of older people*, „Ageing Horizons” 2008, nr 8, s. 31–39.

Jednocześnie wypowiedź jednej ze studentek powala sądzić, że w jej przypadku charakter opisywanych spotkań i zachodzących w ich ramach interakcji mógł również sprzyjać zwiększeniu samoświadomości:

Również kontakty podczas późniejszych spotkań członkami z Uniwersytetem Trzeciego Wieku, gdy wspólnie planowaliśmy grę miejską, spowodowały, że moje kompetencje rozwinęły się, choćby w kwestii komunikacji czy też empatii. W ramach tych działań dowiedziałam się również sporo o sobie [esej, studentka historii, I rok studiów II stopnia].

Nie wszystkie konkluzje studentów dotyczące współpracy z przedstawicielami starszego pokolenia miały pozytywny wydźwięk:

Zdałam sobie sprawę, jak ciężko jest uzyskać zamierzony cel, jeżeli ma nam w tym pomagać tak zwany „współczynnik ludzki”. Moje osobiste odczucia co do współpracy z osobami starszymi niestety nie są pozytywne. Bardzo ciężko jest ich do czegośkolwiek nakłonić i lubią po prostu stawiać na swoim, nie zważając na to, jakie plany mają inne osoby. Na całe szczęście w czasie warsztatów były dzieci z przedszkola i moim zdaniem ich obecność uratowała sytuację oraz wniosła radość i świeżość w wykonywane prace [esej, studentka pedagogiki, II rok studiów II stopnia].

Warto odnotować, że także dla mnie projekt „Przywracanie Pamięci Miastu” był płaszczyzną międzypokoleniowego uczenia się. Pełniąc funkcję koordynatora niniejszego przedsięwzięcia mogłam spojrzeć na siebie oczami innych osób. Doświadczyć nie tylko procesu osvajania „obcego”, ale również bycia nim²⁰. Początkowo kontaktując się z osobami reprezentującymi zarząd TUTW czułam, że są one pełne niepokoju o powodzenie całego przedsięwzięcia. Nie dowierzały, że będę w stanie prawidłowo poradzić sobie z obowiązkami związanymi z jego realizacją, dlatego należy kontrolować moje działania. Z biegiem czasu nasza współpraca układała się coraz lepiej, a ja zostałam obdarzona zaufaniem i zyskałam autonomię. Wraz z kolejnymi doświadczeniami każda ze stron uświadamiała sobie współzależności, co sprzyjało budowaniu więzi i redukcji początkowych obaw.

PODSUMOWANIE

Analiza i interpretacja danych uzyskanych w wyniku przeprowadzenia projektu „Przywracanie Pamięci Miastu” utwierdza w przekonaniu, że dzięki swojej specyfice i złożoności związane z przeszłością danego miasta miejsca żywej pamięci stanowić mogą tzw. punkt wspólny²¹, wokół którego zbudować można proces edukacyjny służący

²⁰ M. Muszyński, *Międzypokoleniowe uczenie się – wprowadzenie*, w: M. Muszyński (red.), *Międzypokoleniowe uczenie się*, Łódź 2014, s. 9.

²¹ Por. B. Tokarz-Kamińska, *Działania międzypokoleniowe*, http://mmk.e.org.pl/eakademia/eakademia_scenariusze_miedzypokoleniowe.html (dostęp: 10.07.2016).

utrzymywania więzi między pokoleniami i obejmujący: uczenie się pokoleń od siebie, uczenie się pokoleń o sobie i wreszcie uczenie się pokoleń ze sobą²². Równocześnie umożliwia wyodrębnienie trzech powiązanych ze sobą płaszczyzn, na których w czasie trwania prezentowanego przedsięwzięcia zaistniały cechujące się wzajemnością procesy międzypokoleniowego uczenia się: płaszczyznę przekazu wiedzy/doświadczenia, płaszczyznę relacji międzyludzkich i płaszczyznę działania. Można zatem stwierdzić, że związane z projektem „Przywracanie Pamięci Miastu” sytuacje międzypokoleniowego uczenia się w i o mieście, oscylując wokół zagłębiania się w historię i współczesność, jednocześnie bazowały na osobistych spotkaniach, ciekawości, zainteresowaniu drugim pokoleniem oraz przyjemności ze wspólnie spędzonego czasu i kolektywnych dokonań. Co ważne, współtworzące te sytuacje osoby miały możliwość konstruowania nie tylko wiedzy o sobie i otaczającym świecie, ale także ćwiczenia i rozwijania umiejętności, tj. zdolności krytycznej oceny informacji oraz ich uzyskiwania, wykorzystywania, myślenia przyczynowo-skutkowego, oceny zaangażowania własnego i innych, podejmowania konstruktywnych decyzji, promowania interesów własnych, a także grupy, współpracy, akceptacji szeroko rozumianej odmienności czy efektywnej komunikacji z osobami reprezentującymi inne pokolenie. Miały również okazję do reinterpretacji otaczającej je na co dzień przestrzeni miejskiej, spojrzenie na tę przestrzeń przez pryzmat doświadczeń, które nacechowane były emocjami, a w konsekwencji na jej internalizację i umiejscowienie, czyli uznanie za ważną i nadanie jej miana „własnej”.

BIBLIOGRAFIA

- Assmann J., *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Warszawa 2008.
- Baglajewski M., *Miasto – palimpsest*, w: M. Kitowska-Lysiak, E. Wolicka (red.), *Miejsce rzeczywiste. Miejsce wyobrażone. Studia nad kategorią miejsca w przestrzeni kultury*, Lublin 1999.
- Červinková H., *Nauczanie do zmiany społecznej. Uczestniczące badania w działaniu ludzi młodych i zaangażowane badania etnograficzne: studium przypadku*, „Forum Oświatowe” 2012, nr 1(46).
- Czerepaniak-Walczak M., *Badania w działaniu*, w: S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk 2010.
- Drałus D., Wichlacz M. (red.), *Nowoczesne formy patriotyzmu i nacjonalizmu w kontekście przemian współczesnych systemów społeczno-politycznych*, Wrocław 2014.
- Jung C.G., *O rozwoju osobowości*, Warszawa 2009.
- Kończal K., *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, „Borussia. Kultura. Historia. Literatura” 2007, nr 41.
- Majchrzak K., *Studenci wobec miejsc (nie)pamięci w grze miejskiej*, w: S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek (red.), *Toruńskie Spotkania Dydaktyczne*, t. 9: Wizualizacje historii. Zbiór studiów, Toruń 2012.

²² S. Słowińska, *Koncepcja uczenia się międzygeneracyjnego w niemieckiej teorii i praktyce*, w: E. Solarczyk-Ambrozik (red.), *Całozyciowe uczenie się jako wyzwanie dla teorii i praktyki edukacyjnej*, Poznań 2013, s. 465–466.

- Majchrzak K., *Od miejsc pamięci narodowej do miejsc żywej pamięci – implikacje dla andragogiki*, „Rocznik Andragogiczny” 2013, t. 20.
- Majchrzak K., *Kategoria czasu w osadzonim w badaniach w działaniu procesie edukacyjnym zorientowanym na miejsca (żywej) pamięci*, „Edukacja Dorosłych” 2014, nr 2.
- Majchrzak K., Muszyński M. (red.), *Międzypokoleniowe uczenie się, Łódź 2014*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, ss. 175, „Rocznik Andragogiczny” 2014, nr 21.
- Mendel M. (red.), *Miasto jak wspólny pokój. Gdańskie modi co-vivendi*, Gdańsk 2015.
- Mendel M., *Pedagogika miejsca i animacja na miejsce wrażliwa*, w: M. Mendel (red.), *Pedagogika miejsca*, Wrocław 2006.
- Muszyński M., *Międzypokoleniowe uczenie się – wprowadzenie*, w: M. Muszyński (red.), *Międzypokoleniowe uczenie się*, Łódź 2014.
- Newman S., Yeo-Hatton A., *Intergenerational learning and the contributions of older people*, „Ageing Horizons” 2008, no 8.
- Nikitorowicz J. (red.), *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?* Kraków 2014.
- Nora P., *Czas pamięci*, „Res Publica Nowa” 2001, nr 7.
- Nora P., *Między pamięcią i historią: Les lieux de Mémoire*, „Tytuł Roboczy. Archiwum” 2009, nr 2.
- Nora P. (red.), *Realms of Memory: the Construction of the French past*, T. 1: Conflicts and Divisions, T. 2: Traditions, T. 3: Symbols, New York 1996–1998.
- Nora P., *W poszukiwaniu europejskich miejsc pamięci*, „Borussia. Kultura. Historia. Literatura” 2007, nr 41.
- Roszak S., Strzelecka M., Wieczorek A. (red.), *Miejsca pamięci w edukacji historycznej*, Toruń 2009.
- Słowińska S., *Koncepcja uczenia się międzygeneracyjnego w niemieckiej teorii i praktyce*, w: E. Solarczyk-Ambrozik (red.), *Całościowe uczenie się jako wyzwanie dla teorii i praktyki edukacyjnej*, Poznań 2013.
- Sokołowska J., *Miasto jako przestrzeń potencjalna kultury. Czas wolny w narracjach młodych gdańszczan*, w: M. Mendel (red.), *Miasto jak wspólny pokój. Gdańskie modi co-vivendi*, Gdańsk 2015.
- Szpociński A., *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4, s. 15.
- Traba R., Henning Hahn H., Górny M., Kończal K. (red.), *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 2: *Wspólne/Oddzielne*, t. 3: *Paralele*, t. 4: *Refleksje metodologiczne*, Warszawa 2012–2015.
- Tokarz-Kamińska B., *Działania międzypokoleniowe*, http://mkm.e.org.pl/eakademia/eakademia_scenariusze_miedzypokoleniowe.html (dostęp: 10.07.2016).

Kinga Majchrzak: Przywracanie pamięci miastu jako międzypokoleniowe uczenie się (z) miejsca

Streszczenie: W artykule zaprezentowano rozważania dotyczące międzypokoleniowego projektu edukacyjno-badawczego pt. „Przywracanie Pamięci Miastu”. Projekt ten realizowany był przez Toruński Uniwersytet Trzeciego Wieku w partnerstwie z Wydziałem Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w ramach programu „Patriotyzm Jutra”, który został ogłoszony przez Muzeum Historii Polski i sfinansowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Przedsięwzięcie to opierało się na koncepcji miejsc pamięci Pierre’a Nory i nowoczesnej wizji patriotyzmu, a w warstwie dydaktycznej i metodologicznej osadzone zostało w ramach badań w działaniu, co umożliwiło łączenie treści historycznych z pedagogiczną metodą ich nowoczesnego przekazu. W tekście ukazano cele i efekty projektu, a także opisano

jego przebieg i podjęte w jego ramach działania. Przedstawiając rezultaty tego przedsięwzięcia skoncentrowano się na wielopłaszczyznowości związanego z nim procesu międzypokoleniowego uczenia się.

Słowa kluczowe: miejsca pamięci, badania w działaniu, międzypokoleniowe uczenie się, kompetencje, projekt edukacyjno-badawczy

Title: Restoring the memory of the city as a intergenerational learning (of) place

Abstract: The article presents reflections on the intergenerational educational-research project entitled “Restoring the Memory of the City”. This project was carried out by the University of the Third Age in Toruń in partnership with the Faculty of Education of the Nicolaus Copernicus University in Toruń within the “Patriotism of Tomorrow” framework announced by the Polish History Museum and financed by the Ministry of Culture and National Heritage. This project was based on Pierre Nora’s concept of memorial sites and modern vision of patriotism. In didactic and methodological layer it was embedded within the framework of action research, thereby allowing to combine historical contents with pedagogical method of their modern transfer. The text shows the objectives and results of the project. Also, it describes its course and activities undertaken throughout its duration. Presenting the results of this project focused on the multidimensionality of related with them intergenerational process of learning

Keywords: memorial sites; action research; intergenerational learning; competence; educational and research project